

DCIDOB 109.

PAKISTAN, A LA RECERCA D'UNA IDENTITAT.

La religió al passat i present del Pakistan.
Interaccions de la religió en la societat i la política.

Umayr Sahlan Masud

La religió al passat i present del Pakistan

Interaccions de la religió en la societat i la política

Umayr Sahlan Masud Informàtic; expert en l'islam

Els esdeveniments de l'onze de setembre del 2001 van tenir, entre altres conseqüències, la de produir un ressorgiment de l'interès en la cultura i la identitat islàmiques que va portar la religió al primer pla. Des d'aleshores, els països musulmans han estat cada cop més sota els focus encesos per les flames de les activitats terroristes. El Pakistan, en virtut de la seva localització geogràfica, ha estat en el cor d'aquest debat, i els mitjans de comunicació populars han presentat cada vegada més la societat pakistanesa com una societat intolerant i fonamentalista. Això és desafortunat i, a més a més, fals. La societat pakistanesa és el producte complex de l'evolució al llarg dels segles de la religió, la cultura i les tradicions. Per tal d'entendre el Pakistan, s'ha d'estudiar la història del país i la de la regió de la qual forma part. Aquest article és un intent d'introduir els lectors en la societat pakistanesa i en el context de la seva progressió religiosa, per tal de proporcionar-los un coneixement més profund del seu complex present.

Bressol de religions: context històric

Lloc de naixement d'antigues civilitzacions comparables a les d'Egipte i Mesopotàmia, la regió que actualment constitueix el Pakistan ha estat també el bressol d'algunes de les religions més grans del món.

Els arqueòlegs han desenterrat a Mehrgarh, a la província meridional del Balutxistan, les restes d'un dels més importants jaciments neolítics del país (d'entre l'any 7000 i el 3200 aC) que mostra la possible presència de múltiples religions, amb estatuets que representen el culte a una deessa mare que sim-

bolitza la fertilitat, i uns segells amb l'esvàstica que apunten a una relació amb l'hinduisme i el jainisme. El període vèdic durant el qual es van compondre els himnes sagrats hindús escrits en sànscrit del *Rig-veda* va començar aproximadament l'any 1500 aC amb l'arribada de tribus àries de l'Àsia Central i el seu establiment al voltant de la regió del Sindh. Segons la tradició, l'epopeia mitològica hindú del *Mahabharata* fou recitada per primer cop al lloc que actualment ocupa la ciutat pakistanesa de Taxila. El zoroastrisme fou introduït en aquesta terra al voltant de l'any 520 aC, durant el regnat de Darios I el Gran, i va tenir com a resultat una barreja de cultures i religions. El budisme començà a difondre's des del nord de l'Índia gairebé 200 anys més tard, a partir de l'any 334. Va ser durant aquesta mateixa època quan l'exèrcit d'Alexandre el Gran va avançar per les terres de l'actual Pakistan, i això va portar els primers contactes indo-grecs amb les creences locals. L'evidència arqueològica mostra que el budisme, l'hinduisme i el zoroastrisme van conviure costat per costat amb el culte del panteó clàssic de les divinitats gregues. El famós historiador grec Heròdot va constatar que el paganisme també era corrent entre les temibles tribus paixtunes de Peshawar. Durant els segles posteriors, la regió va ser objecte d'una sèrie d'invasions militars i religiosoculturals per part dels perses, els grecs, els escites, els parts, els àrabs, els afgans, els turcs i els europeus. L'islam fou introduït a la regió al segle VIII quan el cabdill àrab musulmà Mohammad bin Qasim va conquerir la regió i va estendre el Govern dels omeies¹ fins al riu Indus. Lahore, Multan i altres ciutats del sud del Punjab foren els centres des d'on els santons musulmans sufis van atreure cap a l'islam les tribus

guerreres del nord de l'Índia. Més tard, des del segle XVI al segle XIX, l'islam es va convertir en la religió oficial de l'imperi mogol. El sikhisme, un sistema doctrinal neutral basat en les pràctiques eclèctiques de l'hinduisme i de l'islam, va néixer al nord de l'Índia, en una zona que ara pertany al Pakistan, al segle XV. I, finalment, quan l'imperi britànic es va apoderar de l'Àsia Meridional el 1857, el cristianisme fou formalment introduït a la regió.

Independència en nom de la religió

En el moment de l'arribada dels britànics, el sistema hindú de castes ja s'havia estès a més de 3.000 castes diferents. Els britànics van reforçar el sistema concedint privilegis a determinats grups sobre la base de la casta a què pertanyien. Durant tota la durada del British Raj (l'administració colonial britànica a l'Índia), les persones van ser dividides en funció de la casta a què pertanyien i de la religió que practicaven.

El 14 d'agost de 1947, el Pakistan va obtenir la independència sobre la base de la seva identitat respecte de l'Índia britànica com un Estat de majoria musulmana. La regió havia portat a terme una lluita d'alliberament unitària contra els britànics encapçalada pel partit de la majoria hindú, el Congrés Nacional Indi, i la Lliga Musulmana (LM). Això no obstant, una sèrie de factors sociopolítics van forçar els musulmans de l'Índia a forjar una comunitat separada de les altres sobre la base de la religió i la identitat. Els musulmans del subcontinent s'havien adonat que sense una pàtria pròpia i separada de la resta acabarien sent una casta més en el sistema. Això va portar finalment al poeta Muhammad Iqbal (mort l'any 1938) a demanar "un Estat autònom al nord-oest de l'Índia per als musulmans indis". Muhammad Alí Jinnah (mort el 1948) va abraçar la teoria de les dues nacions² i va portar la LM a reclamar un Estat musulmà independent. Malgrat la creació del Pakistan pels musulmans del subcontinent, Jinnah volia i defensava que el Pakistan fos un Estat-nació modern "que no discriminés ningú per motius religiosos".

El Pakistan actual ocupa una superfície de 803.940 km², i té una població de 170 milions de persones. Segons el cens oficial de 1998, aproximadament el 97% de la població és musulmana. Els musulmans estan dividits en diverses sectes. Els musulmans sunnites són els majoritaris, i els xiïtes són una minoria d'entre el 10% i el 20%; aquesta divisió es remunta a la disputa entre els primers musulmans a causa de la successió del profeta Mahoma; els qui creien que el seu successor havia de ser un membre de la família del profeta van ser coneguts més tard com a xiïtes. L'altre 3% de la població inclou els hindús, els cristians i altres creences com els ahmedis, els parsis (zoroastrians), els sikhs, els budistes i els baha'i. Algunes tribus del Balutxistan i de la Província Fronterera del Nord-Oest (NWFP) encara practiquen les creences religioses animistes tradicionals. Els cristians i els hindús són, respectivament, els grups minoritaris més grans.

Si bé la religió ha estat utilitzada com una eina efectiva per al control de les masses, les victòries polítiques dels líders i dels partits polítics religiosos han estat molt irregulars

Religió i Constitució

La Constitució és la llei suprema del Pakistan; la Constitució actual, aprovada per unanimitat l'any 1973, declara que l'islam és la religió de l'Estat, i estableix una sèrie de decrets per tal de garantir l'obligatorietat de l'ensenyament a tots els musulmans del sagrat Alcorà i de l'*islamiyat* (estudis islàmics), a més d'encoratjar i facilitar l'ensenyament de la llengua àrab. La Constitució també estableix que només un musulmà està qualificat per ser elegit president o primer ministre del país, si bé no estableix cap restricció per motius religiosos en cap altre càrrec polític, incloent-hi el de governador provincial i el de cap de Govern. La Constitució també proclama que no es promulgarà cap llei que sigui incompatible amb els manaments de l'islam, i que totes les lleis existents hauran d'estar en conformitat amb aquests manaments. El Consell de la Ideologia Islàmica és l'organisme proposat per aconsellar i per vetllar que totes les lleis siguin conformes amb els manaments de l'islam. La Constitució també afirma que la prevenció de la prostitució, el joc i el consum d'alcohol, així com de la impressió, publicació, difusió i exhibició de literatura i publicitat obscenes és un deure de l'Estat.

L'ingrés en les institucions educatives governamentals està salvaguardat per la Constitució, que prohibeix la discriminació en aquest camp; el mèrit i el domicili provincial són els únics factors que poden determinar l'admissió en els centres docents governamentals.

S'han incorporat també al Codi Penal unes quantes disposicions de la xària (llei islàmica). El Tribunal federal de la xària i la secció de la xària del Tribunal Suprem serveixen de tribunals d'apel·lació per a determinades condemnes en els tribunals penals, d'acord amb les ordenances Hudood³. Tots els jutges i fiscals d'aquests tribunals han de ser musulmans. El Tribunal federal de la xària pot revocar qualsevol legislació que consideri incompatible amb els principis de l'islam.

La Constitució inclou una sèrie de drets bàsics i fonamentals, i prohibeix qualsevol forma de discriminació sobre la base del sexe o de la religió. L'abril de 2008, el Pakistan va signar el Pacte Internacional sobre els Drets Civils i Polítics, reflectint d'aquesta manera el compromís del Govern democràtic de promoure els drets humans.

Religió i política

El paper de l'islam en l'estructura política del Pakistan ja era d'una importància primordial fins i tot abans que el país obtingués la independència. L'any 1948, Maulana Shabbir Ahmad Usmani (mort el 1949), de l'associació d'ulemes Jamiat-ul-Ulama-i-Islam va demanar al Govern que nomenés un expert religiós destacat com a Shaikh al-islam (autoritat religiosa), i uns quants *qadis* (magistrats) amb poders executius a tot el país. El Jamiat va proposar la creació d'un nou ministeri d'Afers Religiosos –que hauria de quedar exclòs de tots els canvis polítics en el Govern– i va suggerir els noms de tots i cadascun dels càrrecs que l'havien de portar. En aquell moment, el líder de la nació era Muhammad Alí Jinnah, i no es va emprendre cap acció per satisfer les demandes dels ulemes.

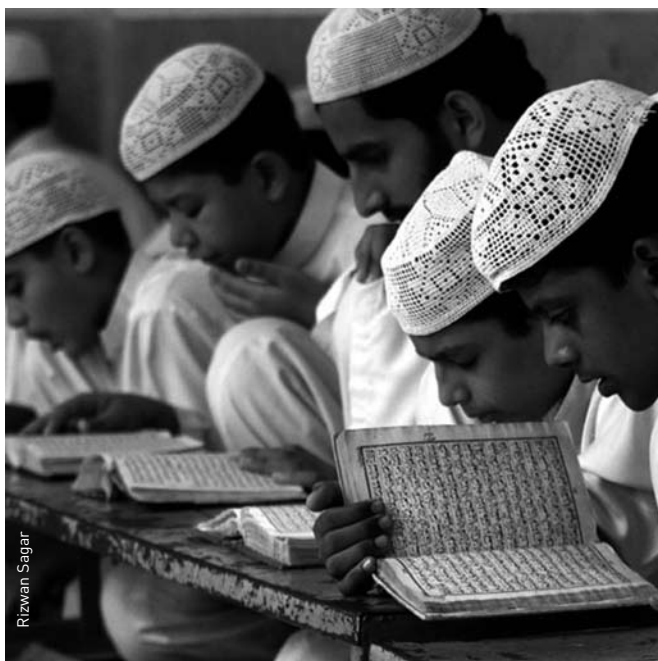
El 1949, el primer ministre del Pakistan, Liaquat Alí Khan, va

presentar una moció a l'Assemblea pakistanesa, coneguda com la Resolució d'Objectius, en què es demanava que la futura Constitució del Pakistan es basés en la ideologia i la fe democràtica de l'islam. L'aprovació de la moció va donar als experts i a les autoritats religioses una influència molt profunda en els processos polítics del país.

Poc després, el partit polític islamista Jamaat-e-Islami va demanar la proclamació d'una Constitució islàmica. La politització de la religió al Pakistan la va iniciar el fundador del Jamaat-e-Islami, Mulana Maududi, quan va declarar explícitament que l'objectiu del moviment era lluitar per a l'establiment d'un Estat islàmic, i

que el Jamaat-e-Islami era l'instrument polític més adient per fer-ho realitat. Quan va començar el procés de les discussions prèvies a la redacció de la Constitució, els líders religiosos van demanar amb vehemència que la xària islàmica fos declarada la font de tota la legislació pakistanesa.

No va ser fins al 1980, durant el Govern militar del general Zia ul-Haq, quan la politització de la religió va assolir la seva plena força. Amb la implementació de les ordenances Hudood l'any 1979 es va començar a imposar d'una manera selectiva la llei de la xària. La llei preveia castigar infraccions com el consum d'alcohol, el robatori, l'adulteri i la fornicació, i estipulava càstigs com la flagel·lació pública, l'execució a la forca i la lapidació. Es va establir el Tribunal Federal de la Xària, entre les atribucions del qual hi havia la potestat de declarar antiislàmic qualsevol estatut dels codis civil i penal aleshores en vigor. De tota manera, el març de 2005, el Tribunal Suprem va decretar que el Tribunal Federal de la Xària no tenia

jurisdicció per revisar cap decisió d'un alt tribunal provincial. Es va crear una llei contra la blasfèmia, definida d'una manera imprecisa, que fou abusivament utilitzada contra les minories religioses. Es va establir també un sistema bancari i tributari islàmic, amb recaptació oficial de *zakat* (almoines).

Els governs següents, tant els democràtics (1987-1998, 2008-fins al present) com els autoritaris (1998-2008) han pres algunes mesures per tal de suavitzar i reformar la presumpta islamització del règim de Zia ul-Haq. De tota manera, l'ús dels manaments religiosos amb finalitats polítiques ha continuat fins i tot durant aquest període. És important destacar que, si bé la religió ha estat utilitzada com una eina efectiva per al control de les masses, les victòries polítiques dels líders i dels partits polítics religiosos han estat molt irregulars. Això pot atribuir-se a les divisions sectàries, a unes agendes polítiques que no tenen en compte les principals preocupacions de la gent i a la manca de formació dels líders. A escala nacional, els principals partits polítics sempre han anat clarament al davant dels partits político-religiosos.

Això no obstant, des dels atemptats de l'onze de setembre del 2001, i de la subsegüent invasió de l'Afganistan i de l'Iraq, el sentiment popular del país ha estat dividit. Els elements religiosos han estat enèrgics i han demanat que s'emprenguessin accions en favor de les nacions islàmiques germanes. Des d'aleshores, els governs han mirat de mantenir l'equilibri entre la seva posició de donar suport i de facilitar la guerra contra el terror, seguint pressions de l'exterior, i l'adopció d'un punt de vista sòlidament islàmic per tal de poder resistir les pressions internes. Després dels atacs estatunidencs a les zones frontereres del nord-oest del país, han sorgit al Pakistan diversos grups armats radicals a l'estil dels talibans que han fet una crida a favor de la implantació de la xària. Aquests grups han tingut un efecte desestabilitzador al país. Recentment, el Govern ha acceptat implantar una llei islàmica anomenada Nizam-e-Adl, que està d'acord amb la Constitució del Pakistan, a la vall del Swat, per tal de mantenir l'alto el foc després de setmanes de conflicte armat.

Religió i societat

La societat pakistanesa, formada per una llarga història de barreja de cultures i religions, és essencialment complexa i conservadora, i les creences religioses tenen un paper molt important en la vida quotidiana.

El sufisme té molts seguidors. Aquest moviment religiós genera un gran nombre de conversos a causa del seu tractament no discriminatori de la casta, la raça o la religió per comparació amb l'hinduisme, dominat per un sistema de castes divisiu. Al llarg dels segles s'han anat formant noves dimensions del sufisme, i la gent s'ha anat fent adepta de determinats santuaris i tombes dels sufís. Les doctrines originals del sufisme s'han metamorfosejat, barrejant-se amb diverses tradicions locals i donant lloc a l'aparició d'uns fidels ritualistes i cerimonialment molt expressius. Els festivals anuals que se celebren als santuaris sufís són esdeveniments molt populars, i els fidels hi acudeixen viatjant des de molt lluny, sovint a peu. El sufisme és present, en graus diversos, arreu del Pakistan, i la gent generalment té un gran respecte pels santons, als quals atribueixen molt poder, i visiten els santuaris per pregar i fer-hi ofrenes.

La pràctica religiosa popular és flexible i moderada, i ha incorporat sense problemes una quantitat substancial de tradicions regionals preislàmiques. Si bé les obligacions religioses com les pregàries diàries, el dejuni durant el Ramadà, la peregrinació anual a la Meca (*hajj*) s'observen amb fervor, hi ha una manca general de comprensió de les instruccions religioses. Això pot atribuir-se també al baix nivell d'alfabetització, a la manca de coneixement de la llengua àrab, amb la consegüent dificultat per entendre l'Alcorà de primera mà, i a altres factors més complicats, com l'estructura socioeconòmica de la societat.

La religió i l'educació religiosa han estat cada cop més estereotipades pels mitjans de comunicació, que les qualifiquen d'extremistes. Aquesta generalització ha tingut com a conseqüència la creació d'una societat bipolar, formada pels que volen i donen suport a una educació religiosa per tal de contrarestar l'occidentalització, i per aquells que eviten tota forma de coneixement religiós per considerar-lo un element que fomenta l'extremisme.

L'opinió que uns actors externs (concretament els Estats Units i el Regne Unit) volen *desislamitzar* el Pakistan està molt estesa. Això ha contribuït a generar una sensació general d'inseguretat i ha fet aparèixer, en alguns segments de la societat, la determinació de contrarestar aquests suposats intents. Els pares que volen que els seus fills rebin una educació islàmica els envien a les madrasses (escoles religioses). Aquestes escoles atrauen els segments més pobres de la societat, ja que ofereixen educació i manutenció gratuïtes als seus estudiants. El sistema de les madrasses, però, ha estat acusat

Els pares que volen que els seus fills rebin una educació islàmica els envien a les madrasses. Aquestes atrauen els segments més pobres de la societat, ja que ofereixen educació i manutenció gratuïtes als seus estudiants

La religió al passat i present del Pakistan

de ser utilitzat pels extremistes per fer un rentat de cervell als joves per tal que agafin les armes i vagin a lluitar contra la conspiració occidental antiislàmica des dels temps de la jihad afganesa. Des que el Pakistan es va convertir en un aliat de la guerra contra el terrorisme, el Govern s'ha dedicat activament a regular l'ingrés en aquesta mena d'instituts. Tot i que alguns informes periodístics apunten a l'existència de vincles entre algunes madrasses i els talibans afganesos, i també amb Al Qaida, un estudi de l'any 2006 indica que, si bé és probable que les madrasses, amb la promoció del sectarisme, poden haver contribuït a assentar les condicions conduents al suport del terrorisme i a la militància, no hi ha proves fiables que hagin contribuït d'una manera substancial al reclutament de militants (Fair, 2006). L'any 2005, després de constatar que el sistema de les madrasses estava ensinistrant escolars mal preparats per respondre a les necessitats d'un Estat musulmà modern, es va iniciar un programa de reformes. D'acord amb aquest programa es va fer un registre de les madrasses i es van fer propostes encaminades a actualitzar el seu currículum. Però aquests canvis han topat generalment amb una forta resistència per part dels administradors de les madrasses.

Si bé l'islam està declaradament involucrat en tots els aspectes de la vida quotidiana, en la societat existeixen diferents sistemes de valors, i molts d'aquests no tenen les seves arrels en la cultura islàmica. Tot i que els matrimonis entre cosins es practiquen com un ritual religiós a l'interior del Pakistan i entre famílies benestants, el costum té els seus orígens en el manteniment tradicional de la terra i del patrimoni dins de la família. Al Pakistan, i a causa de la seva naturalesa patriarcal, les lleis de família s'han utilitzat i se n'ha abusat en detriment de les dones i dels fills. Les lleis islàmiques sobre l'herència, el matrimoni i el divorci són interpretades d'una manera discriminatòria per a les dones. Els drets de propietat i la participació en les herències, tot i que la llei islàmica els permet, es neguen a les dones.

Cal destacar que les reformes, molt necessàries, dels sectors inferiors de la societat són normalment bloquejades pels clergues i pels partits polítics religiosos. De tant en tant, es fan intents per reformar les lleis; el Consell de la Ideologia Islàmica, l'organisme constitucional responsable d'aconsellar el Parlament sobre temes islàmics, ha publicat recentment una sèrie de recomanacions relacionades amb les lleis de família. Aquestes recomanacions inclouen l'obligatorietat del registre dels divorcis, i la supressió de les restriccions sobre el dret de les dones a viatjar per complir el precepte de peregrinar a la Meca i anar a altres llocs sense haver de fer-ho sota la tutela d'un guardià masculí.

A diferència de les classes econòmicament més pobres, la majoria de la classe mitjana urbana és bastant sofisticada i no té cap simpatia per l'islamisme radical; les classes altes encara són més moderades pel que fa a l'afiliació religiosa. Aquesta dicotomia socioeconòmica es reflecteix tant en la seva educació com en les normes religioses i socials imperants en aquests grups. La població urbana està cada cop més occidentalitzada i té més accés a Internet, a la televisió per satèl·lit i als mitjans

de comunicació internacionals. D'aquesta manera, les imatges que reben d'arreu del món i el fet d'estar en contacte amb els temes contemporanis més rellevants els proporciona un punt de vista de l'esfera pública molt més obert i lliberal. La globalització i la comunicació mundial continuen tenint un efecte profund en les normes, pràctiques i actituds socials d'aquestes masses urbanes.

Religió i reforma

La gravetat dels conflictes interns i externs als quals ha de fer front actualment el Pakistan, fa difícil de creure que el país sigui el resultat d'un seguit de moviments de caire modernitzador. Durant la dècada de 1850, Sir Syed Ahmad Khan va iniciar un moviment per modernitzar el sistema educatiu dels musulmans. El mateix Sir Syed era un musulmà devot però es va adonar que, si volia sobreviure en el món modern, la comunitat musulmana necessitava una educació d'estil occidental. Sir Syed va crear la Societat Científica d'Aligarh, on els erudits musulmans de tot el país celebraven conferències anuals. Aquesta va ser la primera associació científica d'aquest tipus a l'Índia britànica. Va promoure una interpretació lliberal i racional de les escriptures islàmiques; normalment, els tradicionalistes rebutjaven els seus punts de vista, però la seva perspicàcia va contribuir a la creació d'un Estat musulmà modern.

Durant els anys trenta del segle XX, Allama Muhammad Iqbal va publicar un llibre titulat *La reconstrucció del pensament religiós a l'islam*, on recollia les conferències que havia pronunciat per tot el subcontinent. El llibre feia una crida a revisar els fonaments intel·lectuals de la filosofia islàmica i ha estat considerat una de les fites més importants de la història de la tradició del moviment modernitzador a l'islam. A més a més, el moviment en pro d'una pàtria musulmana va fer que les masses musulmanes del subcontinent fossin encapçalades per un grup de liberals entre els quals hi havia advocats i intel·lectuals.

Després de la independència, la mateixa proclamació de la Constitució pakistanesa va ser un pas cap a la modernitat. En aquesta s'afirma que "la sobirania de l'Estat del Pakistan li ha estat atorgada per Déu Totpoderós, i que el Govern del Pakistan serà l'únic agent executor de la voluntat del Sobirà". Amb un nucli de creences clarament islàmic, el poder de governar es deixa en mans del poble del Pakistan.

A mitjan dècada dels seixanta es va formular un nou concepte del socialisme islàmic. Els iniciadors d'aquest concepte foren els membres del Partit Popular del Pakistan, amb el seu líder Zulfikar Ali Bhutto al capdavant. La idea era iniciar la justícia distributiva, la reforma agrària, la reforma laboral i la nacionalització d'indústries, institucions financeres i els sectors de l'educació i la sanitat. Els efectes van ser de llarg abast; el canvi social es va poder comprovar amb el creixement de les petites indústries i dels sectors de l'educació i la sanitat. La presa del poder a la indústria tenia com a objectiu acabar amb el poder de l'elit i fer arribar al poble els beneficis de la reforma.

Conclusió

Encara avui els polítics són conscients del poder que té el recurs a la religió per al moviment social, però la manca generalitzada de coneixements religiosos ha contribuït d'una manera creixent a la resistència enfront d'aquesta mena d'iniciatives. Els partits polítics i religiosos més intransigents adopten una postura desafadora davant de qualsevol intent d'implementació de reformes religioses en la llei o en la societat. De tota manera, és important comprendre que aquests elements políticament motivats no són representatius de la totalitat de la comunitat religiosa pakistanesa. Si bé les estructures de poder i els grups de pressió han utilitzat sovint la religió com a mecanisme de control, la societat pakistanesa és més tolerant i progressista de com se l'ha volgut representar. El fanatisme religiós és un fenomen que s'ha introduït només recentment en la societat. Per a l'home del carrer, les suposades diferències entre un "islam progressista" i un "islam tradicional o conservador" són purament nominal, i sovint només reflecteixen les diferències existents en l'afiliació educativa, professional i política específica d'un i altre. ●

Notes

1. El califat àrab dels omeies (661-750), amb la capital a Damasc, és històricament el cinquè imperi més gran del món, i en el moment de la seva màxima expansió cobria el sud d'Europa, l'Orient Mitjà i l'Àsia Central i Meridional.
2. La teoria de les dues nacions va ser la base de la partició de l'Índia el 1947. Sostenia que els musulmans i els hindús eren dues nacions separades en tots els sentits, i que els musulmans havien de tenir una pàtria autònoma en les zones de majoria musulmana de l'Índia britànica.
3. La Llei Hudood tenia com a objectiu la implementació de la llei islàmica o xària, per tal d'imposar els càstigs que mencionen l'Alcorà i la Sunna pel que fa a les relacions sexuals extramaritals, als atemptats contra la propietat (robatoris) i a la prohibició de begudes alcohòliques. Fou promulgada el 1979 com a part del procés d'islamització endegat per l'aleshores dictador militar Zia ul-Haq, i revisada l'any 2006 en la Llei de Protecció de la Dona.

Referències bibliogràfiques

- FAIR**, C. Christine. "Islamic Education in Pakistan". United States Institute of Peace, 2006. [Consulta: 1 de març de 2009]. www.usip.org/events/2006/trip_report.pdf
- MEHDI**, Rubya. *The islamization of the Law in Pakistan*. Richmond, Surrey: Curzon Press Ltd., 1994.
- CURCINA DE DEMOCRÀCIA, DRETS HUMANS I TREBALL**. *International Religious Freedom Report 2008*. Washington DC: Departament d'Estat, 19 de setembre del 2008.
- ORGANITZACIÓ DEL CENS DE POBLACIÓ**. Govern de Pakistan. [Consulta: 1 de març de 2009]. www.statpak.gov.pk/depts/pco/index.html